

سفرنامه ویلسن (تاریخ سیاسی و اقتصادی جنوب غربی ایران) از ۱۹۰۷ تا ۱۹۱۴

ترجمه: حسین سعادت نوری

(ویلسن در ۱۸۸۴ متولد و در ۱۹۱۴ به نمایندگی دولت انگلیس در کمیسیون سرحدی ایران و عثمانی شرکت کرد و در ۱۹۱۸ نمایندگی سیاسی مقیم خلیج فارس منصوب شد و (۱۹۲۱ تا ۱۹۳۰) یکی از مدیران شرکت سابق نفت بود و چندی بعد در سن ۶۰ سالگی درگذشت.)

ص ۱۴: ... در سال ۱۹۰۶ من اطلاعات نسبتاً کافی از زبان اردو، پنجابی، پشتو و فارسی بدست آورده و کلیه کتابهایی را که در کتابخانه هنگ (او در ارتش استخدام بوده) راجع به افغانستان و ایران موجود بود مطالعه کرده بودم.

ص ۱۵: ... شعبه انتلجنس (اداره اطلاعات انگلیس)، نقشه جنوب ایران را با مقداری آلات و ادوات نقشه برداری با اختیار ما گذارد و دستور داد راجع به نقاطی که در این نقشه روی آنها عبارت "کوهستانی و اراضی مرتفع و یا مجهول و کشف نشده" قید گردیده است مطالعات لازم به عمل آورده و نکات قابل توجه را در نقشه یادداشت نمائیم. در مارس ۱۹۰۷ از کراچی با کشتی (به همراه گریک شانک به طرف ایران حرکت کردیم)

در بندرعباس ۹ روز متوالی در قرنطینه بوده و پس از قرنطینه مهمان مستر گابریل کنسول انگلیس بودیم و اسکینوف همکار روسی مشارالیه با کمال دقت و مراقبت ناظر اعمال ما بود و سعی بسیار داشت که از نقشه و تصمیم ما استحضار حاصل کند.

ص ۱۷: ... پیمان روس و انگلیس که ایران را به دو منطقه نفوذ تقسیم می‌کرد در این تاریخ هنوز به امضاء نرسیده و مامورین هر دو دولت با کمال حزم و احتیاط ناظر اعمال یکدیگر بودند .

ص ۸۷: ... نصب العین و هدف مأمورین حکومت هندوستان در این تاریخ این بود که در کشور ایران یک حکومت با تمام معنی مقتدر و نیرومند بر سرکار بیابد و در صورت عدم امکان لااقل مشرق و مغرب این مملکت را تحت نفوذ و سیطره دولت بریتانیا بوده باشد.

ص ۲۰: (فراری دادن اسب فرد خوابی که به اجبار خود را همراه گروه کرده بود و نویسنده به جاسوس بودن او از طرف شوروی مشکوک بودند و بعداً تأیید شد. پس از بیدار شدن او را به علت نداشتن اسب از گروه جدا کرده و گروه خود راه را به طرف شهرستان لار ادامه دادند)

(راجع به مسافرت بین بندرعباس و شیراز گزارشی مشروح و جامعی به شعبه انتلیجنس سرویس ارسال نموده و مقاله مفصلی برای مجله انجمن همایونی فرستاده که در فوریه ۱۹۰۸ به طبع رسید)

ص ۲۰: ... در مسیر آب سالم نبود و مجبور شدم آب آب انبارهای کنار کاروانسرا را با پارچه تصفیه و به حیوانات خود بدهیم و خودمان از مشک همراه آب می خوردیم.

ص ۲۲: (در لار توسط علیقلی خان پذیرایی شدند)

ص ۲۳: (در شیراز توسط مستر جرج گراهام کنسول انگلیس پذیرایی شدند)

(در شیراز از ، گریک شانک ، همسفرم جدا شده او پس از انجام مأموریتش از طریق بوشهر به هندوستان رفت و من به طرف اصفهان و طهران با گاری پستی چهار اسبی حرکت نمودم)

ص ۲۴: (در گاری پست که روی مرسوله‌ها و اثاثیه مردم نشسته و دو نفر از وکلای فارس که اخیراً به نمایندگی پارلمان انتخاب شده و قصد تهران داشتند همسفر شدیم یکی از آنان تحصیل کرده و واقف به امور سیاسی بود و به فرانسه تکلم و کمال تسلط را داشت)

ص ۲۴ : ... نامبرده می‌گفت ، مجلس چون شالوده و اساس مستحکمی ندارد کاری از پیش نخواهد برد و هیچگاه نخواهد توانست به اوضاع مسلط شود. و بالاخره یکی از سلاطین قاجار یا سلسله دیگری ، بنیان آنرا بر انداخته و اوضاع سابق را مستقر خواهد ساخت ولی ملیت و روحیه ایرانی چون مبتنی بر اساس و پایه استواریست روز به روز نیرومند خواهد شد.

ص ۲۵ : ... در اصفهان اینجانب مهمان اولیای مرسلین مذهبی انگلیس بودم (مرسلین ، مسیونرهای مسیحی بودند که در سال ۱۱۷۸ در لندن به عنوان یک انجمن نیکوکاری به نام فرستادگان (مسیونرها یا مرسلین) بنیان گذاشته شد تا در کشورهای عقب مانده ، آموزشگاه ، درمانگاه ، بیمارستان ، و کلیسا بسازند و حدود ۶۰۰۰ مدرسه و ۴۶ بیمارستان در دنیا ساخته‌اند، حتما در شیراز یزد و تهران و اصفهان و کرمان مدرسه و بیمارستان ساخته که در اصفهان کارشان بیشتر گل کرد و مدرسه دوشیزگان را ساختند.

ایرانی‌ها در تقلید ید طولائی دارند ولی به جای اتخاذ یک رویه خاص هر شیوه جدیدی را تعدیل نموده و با مقتضیات زمان وفق می‌دهند.

ص ۲۵ : ... از اصفهان سه روزه با گاری پستی به تهران رفته و در عمارت سفارت انگلیس سکونت کردم، رفیق و مصاحب نویسنده در اینجا مستر کارت ، کنسولیار بریتانیا و از دوستان هم دوره مدرسه من بود.

ص ۲۴ : ... از تهران با دلیجان به رشت و از آنجا با کشتی از بحر خزر به بادکوبه رفتم

ص ۲۸ : ... هر قدر در روسیه بی‌نظمی و اغتشاش و کثافت و شپش مشاهده می‌گردد، برعکس در آلمان همه جا نظافت و پاکیزگی حکمرفا می‌باشد. مقامات روسی همگی از طرح و نقشه و برنامه و پروژه صحبت می‌کنند در حالیکه مردم آلمان عملاً به کارهای صنعتی اشتغال دارند.

ص ۳۰ : ... سرزمین عدن را عربها اشغال نموده و یا اینکه سالهاست این منطقه تحت نفوذ و سیطره انگلیسها قرار گرفته ولی باز از چگونگی وضع زندگی مردم آنجا اطلاع جامع و کافی در دسترس نمی‌باشد (جالب است دید یک مرد سیاسی انگلیسی که می‌گوید عدن را عربها اشغال کرده‌اند).

ص ۳۱ : .. وضع عدن برای پادگان نظامی (که در آنجا مستقر است) فوق‌العاده خسته‌کننده است پس از حفر ترعه سوئز استقرار قوای نظامی بریتانیا در عدن کمال ضرورت را دارد و نویسنده نیز مثل لرد پالمر ستون همواره آروزمند بوده‌ام کاش ترعه سوئز اصولاً حفر

نگردیده و موقعیت و سیادت بحری انگلیس در دریای مدیترانه و اقیانوس هند به خطر نمی‌افتاد ولی افسوس که تیر از کمان گذشته و فعلاً ابراز تأسف و اظهار ندامت سودی نخواهد داشت.

ص ۳۳ : ... برای تحصیل زبان عربی یک نفر معلم هندی پیدا کرده و ضمن تحصیل فارسی به آموختن زبان عربی نیز مشغول شدم.

ص ۳۷ : ... دولت ایران شش سال قبل یعنی در ۱۹۰۱ فرمان امتیاز نفت را صادر نموده و خوانین بختیاری نیز در مقابل اخذ مبالغ متنابهی تعهد کرده‌اند که در راه اجرای استخراج نفت ، همه گونه تسهیلات فراهم کنند ، ضمناً با آنها وعده داده شده که در صورت موفقیت به کشف نفت ، مبالغی نیز از عواید حاصله به آنها تخصیص داده شود.

عده تحت فرماندهی اینجانب (از پادگان هند با ۲۰ سرباز عازم منطقه شد) ظاهراً مأموریت تقویت کادر کنسولگری اهواز ، ولی عملاً حمایت و صیانت جان کارشناسان حفاری چاه‌های نفت را عهده‌دار بودند.

ص ۴۶ : (در مسافرت به جنوب و خرمشهر برای نقشه‌برداری در ۱۹۰۸) ... اینجانب در این مأموریت اسامی و اعلام جغرافیایی جنوب غربی ایران را ثبت و ضبط کرده و بعدها در هفت جلد مفصل به چاپ رسانیدم.

... در این تاریخ دو نفر از کسانی که ویلیام ناکس دارسی برای عملیات بهره‌برداری نفت خوزستان استخدام کرده بود شهرت فراوان داشتند.

یکی از این دو نفر، ریتولدز، سر مهندس و دیگری دکتر، ینک، پزشک مخصوص کمپانی است تا سال ۱۹۱۱ که شرکت نفت ایران و انگلیس رسماً تأسیس نگرده بود از طرف مقام‌های لندن کسی برای بازدید عملیات کارکنان شرکت به ایران نمی‌رفت ولی از آن تاریخ به بعد ... مامورین عالی رتبه یکی بعد از دیگری بایران رفته و برای تسهیل پیشرفت کار مشغول فعالیت شدند.

ص ۴۹ : ... در اوایل که اینجانب به خوزستان اقامت داشتم برای اینکه در سفر خود دچار اشکال نگردیده و از هرگونه قید و تکلیفی آزاد باشم لباس اروپایی را ترک گفته و لباس محلی پوشیدم و علاوه ریش خود را نتراشیدند بدین وسیله یک وقار و متانت تصنعی برای خود به وجود می‌آوردیم.

ص ۵۶ : ... در ظرف پانزده سال اول در حدود ۷۰۰ میلیون تن نفت در این چاه بهره‌برداری شد.

ص ۵۷ : ... در این ایام مصادف با بحبویه بحران مشروطیت بود و محمدعلی شاه با مجلس شواری ملی اختلاف حاصل کرده و طرفداران استبداد و مشروطه به جان هم افتاه بودند...

در همین اوقات من نامه‌ای به پدرم فرستادم که نقل یک قسمت از مطالب آن بيمورد به نظر نمی‌رسد.

«محمدعلی شاه با مجلس شورای ملی در افتاده و از وعده اینکه برای استقرار رژیم مشروطیت داده نادم شده است به نظر اینجانب رژیم پارلمانی با روحیه مردم تشرق زمین سازگار نیست و اهالی این منطقه تصور می‌کنند منظور از رژیم پارلمانی این است که هر روز سر و صدائی راه انداخته و عده‌ای برای تأمین منافع خود در کار دولت‌ها اخلال کنند من امیدوارم سیاستمداران بریطانیا یک وقت بفکر نیفتد که چنین رژیمی در هندوستان مستقر سازند

ص ۵۸ : ... به طور حتم پارلمان این کشورها همواره صحنه مبارزه و کلائی خواهند بود که منافع شخصی را به مصالح مملکتی ترجیح دهند.

ص ۶۲ : ... شرکت همه ماهه مبلغ متناسبی به عنوان حقوق این عده (محافظین مسلح چاه‌های نفت مسجد سلیمان که به تازگی به نفت رسیده است)

بخوانین بختیاری پرداخته و به اصطلاح به آنها حق السکوت و باج سبیل می‌دهد ولی قوانین یک پاپاسی هم به مأمورینی که به عنوان حفاظت چاه‌های نفت می‌فرستند

پرداخته و آنها نیز ناگزیر برای تأمین معاش به جان کشاورزان و رعایا و کارگران محل افتاده و به عناوین مختلف از قبیل قلق و جریمه و غیره از طبقات نامبرده اخاذی می کنند.

ص ۶۷ : ... اگر دینولدز (مسئول کشف نفت از طرف شرکت نفت انگلیس و ایران) که جایگزین قرارداد ویلیام داریسی شده بود) تاکنون موفق به کشف نفت نگرده و تا حال در کار خود توفیق حاصل نکرده بود، اولیای شرکت بیش از این حاضر به ادامه کار نبوده و مسلماً عملیات خود را متوقف می ساختند. و در این صورت منابع زرخیز خوزستان نصیب دیگران گردیده و ما از این عواید بیکران محروم و بی نصیب می مانیم.

ص ۶۹ : ... در دهات و قصبات ایران مردم همه اروپایی ها را پزشک و طبیب دانسته و برای معالجه به آنها مراجعه می کنند، علاوه بر دارو چند عدد ساعت و دوربین نیز با خود برده بودم که در موقع لزوم به سران ایل هدیه کنم و برای جلب توجه، بهترین اسب های خود را نیز سوار شده بودم علت عمده مسافرت من با ... (منطقه کهگیلویه) از دزدان ... هستند.

خطرناک یکی بازدید محل نقشه برداری و دیگر مذاکره با منتقدین آنجا بود تا موجبات تأمین عبور و مرور کالاهای تجاری شرکت لینچ را فراهم کرده که بعداً سارقین این حدود به قافله های شرکت نامبرده دستبرد نزنند.

ص ۷۱ : (داستان رفتن تنها به دیدن خان بنام علیمراد خان و خوردن غذا در ظرف جداگانه چون مسیحی و نجس بوده و رفتن به شکار و دیدن نماز جماعت با حضور روحانی پیش نماز و روضه خوانی او و اقامت ۴ روزه برای جفت گیری از اسب نره انگلیسی در قصه خوانی یک پیرمرد اصفهانی که کور شعر خوانی از قصه رستم سهراب و گریه کردن نویسنده)

ص ۷۸ : ... این مسافرت از هر حیث رضایت بخش بود زیرا اینجانب با یکی ... که با اعضای کنسول گری انگلیس و مقامات ایران هیچگونه سابقه آشنایی و ارتباط نزدیک نداشت طرح دوستی ریختم تا هرگاه در ممتین نفت پیدا شود منابع آنجا از دستبرد خان و اتباع او مصون بماند.

ص ۸۰ : ... به طرف محمره (خرمشهر) حرکت کردیم، در ضمن راه اینجانب چند کلمه ای عربی از یکی از چارپادارها آموخته و چون لازم بود که با شیوخ عرب بدون رابطه تماس بگیرم ، در صدد برآمدم که امکانا به زبان عربی هم مثل فارسی آشنا شوم و از همین نقطه نظر بعداً یک نفر معلم عربی گرفته و به تحصیل زبان عربی مشغول شدم.

ص ۸۱ : ... در بین را تصادفاً با یکی از خوانین محل ملاقات کردم. این جناب خان که از اوضاع بین الملل هم تا اندازه ای اطلاع داشت معتقد بود ایران به صورتی در آمده که اصلاح

اوضاع آن جز با یک انقلاب و تحول اساسی غیر مقدور می‌باشد و دیر یا زود سلسله قاجار منقرض گردیده، بیم آن می‌رود که روس‌ها آتش هرج و مرج را دامن زده از ضعف سلاطین قاجاریه حداکثر استفاده کنند

ص ۸۳ : ... ما نظم و قانون می‌خواهیم نه قانون و نظم . بدیهی است اجرای قانون برای تأمین عدالت اجتماعی ضروری است ولی در درجه اول نظم و آرامش باید حکمفرما شود تا اجرای قانون دچار اشکال نگردد.

ص ۸۵ : ... این روزها حال مزاج من از هر موقع دیگری رضایتبخش تر است و شبها را تا ساعت ۱۱ الی ۱۲ با استفاده از شعله ضعیف دو دانه شمع به تکمیل نقشه‌های خود پرداخته و پس از شام دراز می‌کشم.

ص ۸۵ : ... بیست و پنجم دستامبر این جانب به دزفول وارد شدم

ص ۸۶ : ... بقراری که شنیده می‌شود شصت سال دزفول با همدان و شهرهای مرکزی ایران ارتباط داشته ولی فعلاً روسای ایلات و عشایر چون از حکومت تهران تبعیت کامل نمی‌کنند راه‌های مزبور را مسدود نموده و اموال و اثاثیه مسافرین را به یغما می‌برند و بازرگانان اجباراً امتعه و کالاهای تجاری خود را تحت شرایط سنگینی یا از طریق بختیاری و یا از راه بغداد و کرمانشاه یا اصفهان می‌فرستند.

ص ۸۷ : ... اولین ملاقات اینجانب با مقامات مهم دزفول ملاقات با مجتهد بزرگ اینجا می‌باشد. اظهار امیدواری کرد که فعالیت‌های مامورین انگلیس برای افتتاح راه‌های بازرگانی که متضمن منافع مردم دزفول و سایر شهرستان‌های جنوبی می‌باشد به نتیجه برسد.

ص ۸۷ : ... مجتهد بزرگ دزفول در ضمن مذاکره رو به یکی از افراد خانواده خود کرد و گفت اگر جوانان ایران هم از این مهمان ارجمند ما سرمشق گرفته و به کسب علم و دانش بکوشند و از ارتکاب منهیات خودداری کنند دیر نخواهد کشید که ایران عظمت سابق خود را از سر خواهد گرفت.

ص ۹۱ : ... وضع سفره و غذا خوردن طبقه اعیان ایران از طرز غذا خوردن مردم انگلیس به مراتب تمیزتر و پاکیزه‌تر است، زیرا قبل نهار پیش خدمت آفتابه و لگن دور می‌آورد و همگی دست‌های خود را به دقت شستشو می‌دهند. ولی اروپایی‌ها که با کارد و چنگال غذا می‌خورند اصلاً نمی‌دانند که چنگال و قاشق را قبلاً کسی و به چه ترتیبی شسته است.

مردم ایران با اینکه نسبت به مأمورین سیاسی و اعضای کنسولگری‌های خارجی با نظر شک و تردید می‌نگرند. ولی باز نسبت به آنها با حد کمال ادب و احترام رفتار می‌کنند و

از این حیث باید گفت که از اهالی اروپا متمدن تر می‌باشند و آداب انسانیت را بهتر رعایت می‌کنند.

ص ۹۷ و ۹۸: ... در ظرف این مدت (یکسال) من هم با اسب و هم پیاده سه هزار میل نقاط مختلف را بازدید و نقشه‌برداری کرده‌ام. و چه زبان فارسی و عربی آشنا شده‌ام

ص ۹۸: ... من هرگز فکر نمی‌کردم که بیست سال بعد مأمورین نیروی هوایی انگلیس بوسیله طیارات اکتشافی در ظرف چند هفته از تمام صفحات این منطقه نقشه‌برداری کرده و کاری که من در چندین ماه متوالی با تحمل گرسنگی و تشنگی و طی مسافت بعیده و کوه پیمائی های خسته‌کننده انجام داده‌ام آنها در فاصله کوتاهی تمام کرده و ضمناً صحت عملیات مرا نیز تأیید نمایند.

ص ۱۰۱: (داستان عزاداری در ماه محرم که همزمان با بازدید از بستره چاه نفت بود ذکر شده)

ص ۱۱۶: ... (سرپرسی کاکس سفیر انگلیس) به عنوان نماینده شرکت نفت ایران و انگلیس به محرمه آمد تا برای انعقاد قرارداد مربوطه با انتظامات مناطق نفت خیز و لوله‌کشی نفت به آنان و ساختن پالایشگاه نفت آبادان با شیخ خزعل مذاکره کند، او به

خرعل قول داد در صورت همکاری اموال و ادامه حکومت او توسط انگلیس را تضمین شود و نویسنده به عنوان منشی کاکس در مذاکرات حضورات حضور داشته است.

ص ۱۱۷: ... جزیره آبادان در آن ایام کمتر با این نام معروف بود و زیادتر ، آنجا را به مناسبت یکی از بقاع متبرکه محل جزیره الخضرا می نامند (در بین مردم مشهور است حضرت خضر اینجا آمده لذا نام آنرا جزیره الخضرا نامیده اند).

ص ۱۱۹: ... کاکس معتقد بود که محتملاً انقلاب مشروطیت باعث خواهد شد امنیت این منطقه مختل گردیده و پیشرفت کارهای کمپانی به تأخیر بیفتد و از همین نقطه نظر دستور داد که سربازان هندی تا ماه ژوئیه بعد ، بخدمت خود ادامه داده و به هندوستان مراجعت نکنند. و با این ترتیب معلوم شد که تابستان آتیه را هم ، من باید مثل سال گذشته در بیابان زیر چادر بسر برده و از گرمای طاقت فرسای این ناحیه دم بر نیاورم. متأسفانه عقاید مأمورین سیاسی انگلیس در تهران با کسانیکه در جنوب انجام وظیفه می کنند فرسنگها فاصله دارد. (این آقایان) متوجه نیستند که رژیم پارلمانی بدرد این مملکت نمی خورد و آنها به عبث از این موضوع طرفدای می کنند.

ص ۱۲۰: یک روز اینجانب برای ابلاغ پیامی با شیخ خزعل در منزل او ملاقات کردم وقتی به اطاق وارد شدم حاج سیف الدوله والی ایالت در یک گوشه اطاق مشغول نماز بود و

کارگزار نماینده وزارت خارجه هم که بیش از سایر روسای ادارات باید آداب تشریفات را رعایت کند در گوشه دیگر ناخن پاهای خود را می گرفت و شیخ هم مشغول رتق و فتق کارهای ارباب مراجعه بود و به این ترتیب بعضی از رجال ما معتقدند که استقرار رژیم مشروطیت در ایران بنفع مردم و جامعه می باشد.

ص ۱۲۳: (داستان صیغه گرفتن دو همکار هندی نویسنده در خرمشهر که مشغول نقشه برداری بودند)

... اینجانب (نویسنده) بکفالت کنسول گری آنجا (خرمشهر) منصوب شده ام .

ص ۱۳۰: (عدم تعهد ایرانیان به انجام مفاد قراردادها و عدم امکان شکایت به دادگاه به علت عدم وجود چنین دستگاهی)

ص ۱۳۴: (مسترمون انگلیسی که کارمند سابق با یک شاهی در ایران بود ، مدت ها با لباس مبدل در کردستان به سر برده و از اوضاع آن منطقه اطلاعات فراوانی دارد ... شاید چند زن صیغه ای و عقدی از قبایل مختلف کرد بحباله نکاح درآورده است.

ص ۱۴۲ : (پس از دوره آزمایشی کفالت خرمشهر، نویسنده وارد به خدمت امور خارجه شد و از ارتش خارج شده ، ضمن اعلام خوشحالی از این ارتقاء ، خروج از ارتش او را غمگین کرده است)

ص ۱۴۶: (تأکید بر اینکه شیخ خزعل از دوستان وفادار تاج و تخت انگلستان است)

ص ۱۴۸: (سرپرسی ساکس ، کنسول انگلیس در بوشهر نسبت به اوضاع خلیج فارس بیشتر از آنچه تصور میشد خیبر و بصیر است) او اسامی کلیه معارف و متنفذین حوزه مأموریت خود را در دفتری به ثبت رسانده و روحیه و خصوصیات هریک را در مقابل اسامی آنها شرح داده است. اسامی تمام نقاط حائز اهمیت قلمرو و مأموریت او در روی نقشه‌ای که در دفتر کارش مشاهده می‌شود ترسیم گردیده و وضع جغرافیایی و سایر جزئیات هریک از این نقاط را در دفتر جداگانه‌ای به ترتیب حروف به تفصیل نوشته است، تا در موقع لزوم با کمال سهولت مورد استفاده واقع شود.

ص ۱۴۹ : ... بهائی‌ها دسته‌ای از جماعت اسلامند که از فرقه بابیه منشعب گردیده و تاکنون عده‌ای از عناصر نیکنام و خوش سابقه نیز به این جمعیت گرویده‌اند. چون حکام و ولایت ایران رعایا و طبقات مختلف مردم را مورد اذیت و آزار قرار می‌دهند. ستمدیدگان

بینوا هم منتظر تسکین و تشفی آلام خود به جمعیت بهایی پناه می‌برند، در مقابل تعدیات و مظالم مأمورین دولتی از این سنگر جدید استفاده نمایند.

ص ۱۵۱: (داستانی قضاوت پیرمردی به نام سید محمد که مورد وثوق مردم و شیخ خزعل است و برای مشخص کردن قاتل بچه شیرخواری بین مادر و نامادری طفل قضاوت کند ، او به هر دو زن دستور میدهد ، هر یک لخت مادرزاد در مقابل مردم به قرآن قسم بخورد ، که قاتل بچه نیست ، مادر بچه ، حاصر نمی‌شود به علت حرام بودن عمل را انجام دهد ولی نامادری حاضر به اجرای این دستور می‌شود، لذا سید محمد حکم می‌کند که قاتل نامادری (زن اول) است ، زیرا مادر بچه حاضر به این گناه نیست ، پس از قتل مبراست.)

ص ۱۵۷: (تقدیر از بازرگانان و تجار انگلیسی که برای تجارت به خاور میانه مسافرت می‌کنند، در واقع خدمات بزرگی انجام می‌دهند و نسل آینده انگلیس باید مرهون فداکاری‌ها و از خودگذشتگی‌های این قبیل خدمتگذاران باشد).

ص ۱۵۸: ... به وسیله حاج رئیس‌التجار ، پیشکار شیخ خزعل چند دختر رقاصه را نیز دعوت کردم تا با ساز و آواز موجبات تفریح مسافرین تازه وارد (افسران نیروی دریائی انگلیس) را فراهم نمایند.

ص ۱۵۸ : ... بیستم اکتبر سر پرسی کاکس (کنسول انگلیس در بوشهر) با کشتی لارنس از بوشهر به خرمشهر آمد تا فرمان سرداری شیخ خزعل را که از طرف دربار بریتانیا صادر گردیده بود ، از طرف نایب السلطنه هندوستان ضمن انجام تشریفات و مراسم مخصوص به او تسلیم نماید.

ص ۱۵۸: ... مراسم اعطای فرمان در کشتی برگزار گردید و کاکس در حالی که لباس تمام رسمی دربرداشت ، نطقی به زبان عربی با نهایت فصاحت و بلاغت ایراد کرد و شیخ خزعل هم با لباس عربی و کفیه و عقابا جوابا اظهاراتی نمود و از مراحم و الطاف دولت انگلیس که به مناسبت خدمت گزاری صمیمانه ، او را مورد عنایت قرارداده ابراز سپاسگزاری و امتنان نمود.

ص ۱۶۰ : ... بیست و هفتم نوامبر برابر اطلاع حاصل شد که اینجانب پس از ورود جانشین خود (به خرمشهر) باید به لرستان رفته و پیرامون راه آهن سرتاسری ایران که قرار است از خلیج فارس به بحر خزر کشیده شود مطالعات لازم بعمل آورم.

ص ۱۶۲: ... من در تمام مدت ماموریت در اجرای نصایح پدر و مادر خود روزهای یکشنبه را منحصرأ بدعا و نماز میپرداختم .

ص ۱۶۳ : ... اقامت من در سال ۱۹۱۰ به این ترتیب در ایران به پایان رسید.

ص ۱۶۴ : ... در ظرف این مدت یکساله من یک هزار میل راه پیمائی کرده و ... در فراگرفتن السنه فارسی و عربی هم پیشرفت شایان نموده و...به هردو زبان تکلم میکنم
اوضاع سیاسی ایران در تمام سال ۱۹۱۰ به مراتب وخیمتر از سال قبل بود.

توضیح: ویلیام سرپرسی کاکس در سال ۱۹۰۴ به عنوان کنسول بریتانیا در ولایات ایران بود . او در ۱۹۱۸ وزیر مختار بریتانیا در تهران شد . قرارداد ۱۹۱۹ بین بریتانیا و ایران توسط لرد کرزن وزیر خارجه انگلیس طراحی شده و توسط سرپرسی کاکس از طرف انگلیس و میرزااحسن خان وثوقالدوله ، نخست وزیر احمد شاه و از طرفداران انگلیس ، از طرف ایران ، با گرفتن ۲۰۰,۰۰۰ تومان رشوه ، امضاء کردند. ولی با مخالفت احمدشاه به علت ضرورت تصویب مکتس شورای ملی و تعطیل بودن مجلس ، قرارداد عملی نشد و انگلیس بابت هزینه های متحمل شده ، از جمله رشوه به امشاء کنندگان ایرانی قرارداد ، خسارت زیادی از ایران گرفت.

در این قرارداد قید شده بود :

۱- استقلال ایران توسط انگلیس تضمین و تاکید میشود . (با قید این بند به قول مدرس نماینده مجلس ، مگر بدون این قرارداد ، استقلال ایران مورد قبول انگلیس نمیباشد)

۳۲- انگلیس هر تعداد مستشار نظامی ، مالی ، اداری و فنی که لازم باشد برای ایجاد ساختار حکومت ایران به خرج ایران از انگلستان استخدام و وارد ایران کند .

۴-وجه مورد نیاز برای اجرای بند های ۱ و ۲و ۳ به صورت وام با نرخ ۷٪ از طرف انگلیس به ایران تامین شود تا از محل اخذ درآمدهای نفت و گمرکات تادیه شود.

۵-دولت انگلیس احتیاجات فوری دولت ایران به ترقی ، وسائل حمل و نقل (از جمله راه آهن) را تامین نماید .

۶-انگلستان مبلغ دو میلیون لیره به عنوان وام به دولت ایران برای صرف در اصلاحات منظور در قرارداد اصلی به دولت ایران میپردازد و مستشار انگلیسی که در استخدام ایران است محل صرف وام را تعیین میکند .

۷-ایران بهره وام را ماه به ماه به ماخذ ۷٪ سالیانه پرداخت میکند .

۸-کلیه درآمدهای گمرکی کشور که طبق قرارداد ۱۹۱۱ برای بازپرداخت وام قبلی ایران به انگلیس (۱,۲۵۰,۰۰۰ لیره) تخصیص داده شده و از این تاریخ محل تادیه وام کنونی تلقی خواهد شد . کلیه شرایط قرارداد ۱۹۱۱ به قوت خود باقی است . و چند بند دیگر..

احمد شاه طی مکاتباتی با وزارت خارجه انگلیس ، درخواست نمود ، در ضمائم قرارداد برای ادامه سلطنت خود و خانواده اش از جانب امپراتوری انگلیس تضمین داده شود و ماهیانه ۱۵,۰۰۰ تومان برای او مقرری برقرارشود.

در نامه اوت ۱۹۱۹ سفیر انگلیس (سرپرسی کاکس) ...تضمین ادامه حکومت احمد شاه را مادامیکه بر وفق سیاست و صواب دید انگلیس در ایران عمل کند را تاکید و تائید کرد. این قرارداد نهایتا در مجلس مطرح و دبا مخالفت مدرس و مصدق ، تصویب نشد .

- قیام محمد خیابانی در تبریز و میرزا کوچک خان در شمال بر علیه این قرارداد بود .
- دولت های آمریکا و فرانسه به قرارداد معترض بودند .

- احمد شاه در مسافرت به لندن و در مهمانی جرج پنجم ، حاضر نشد قرارداد را تائید کند و دولت انگلیس برای احمد شاه پیغام فرستاد عدم موافقت با این قرارداد باعث انقراض سلسله قاجاریه خواهد شد .

ص ۱۸۱ : ... اجرای نقشه‌های عمرانی مستلزم درست کاری و پاکدامنی است که متأسفانه این اوصاف حمیده در حال حاضر در ایران حکم کیمیا را دارد.

ص ۲۰۹: ... تحقیقات مقدماتی برای احداث خط آهن فارس (دسامبر ۱۹۱۱)

ص ۲۳۶: ... یادداشت‌هایی که اینجانب پس از مسافرت و سیاحت در نواحی جنوب تدوین و تهیه نمودم ، علاوه بر اینکه راجع به راه‌آهن دارای نکات و اطلاعات فراوانی بود ، در سایر موارد نیز خاصه نسبت به اوضاع و احوال ایلات و عشایر فارس مطالب جالب توجهی داشت.

ص ۲۳۷ : ... بعدها (این اطلاعات که من جمع کرده بودم) برای مأمورین انتلیجنس سرویس و اعضاء کنسولگری‌های انگلیس در ایران در هر جهت مورد استفاده واقع شد.

ص ۲۳۷: ... حکم مأموریت جدید از بوشهر (به کنسول‌گری شیراز که من آنجا بودم) ابلاغ گردید (به این مضمون) روز اول نوامبر سه گروهان سرباز هندی از بوشهر از طریق کازرون به شیراز و اصفهان عزیمت خواهند کرد و ویلسن (من) موظف است آذوقه و خواربار مورد احتیاج سربازان اعزامی را در هر منزل بترتیب زیر پیشاپیش حاضر و آماده نماید.

گوشت ۲۰۰ رطل و...

ص ۲۳۹: ... ستون اعزامی از کازرون به شیراز با کمال نظم و آرامش بدون آنکه با هیچگونه حادثه ناگوار مصادف شود طی نمود عموم اهالی از انضباط و نظم افراد تمجید و تحسین می‌کردند.

افراد این ستون همگی مسلمان بودند و به انجام مراسم و آداب مذهبی خود علاقه کامل داشتند. وضع سر و لباس و تجهیزات قبلی آنها هم مورد استعجاب مردم بود و مخصوصاً برای اینکه به کسی زور نمی گرفتند و بهای اجناسی را که مورد لزوم شخصی آنها بود نقد تادیه می کردند... معدود از نفرات هم اندکی به زبان فارسی آشنایی داشتند و به طور کلی با عموم ، خاصه با روحانیون و سادات و طلاب و ارباب عمایم که ظاهراً اهل علم بودند با کمال احترام و ادب سلوک می کردند.

ص ۲۴۰ : ... یادداشت‌هایی که من پیرامون اوضاع فارس تهیه کرده‌ام تاکنون به ششصد صفحه بقطع وزیری بالغ گردیده و هنوز هم کامل نشده است.

ص ۲۴۲ : (حمله دزدان به قافله‌ای که از شیراز به اصفهان عازم بود و فرار نگهبانان قافله و کمک نویسنده برای نجات قافله از دست دزدان)

ص ۲۴۳ : ... اوضاع این کشور فعلاً دچار یک بحران عجیب و بی سابقه است که مردم از هر نوع رژیم‌ی که فقط امنیت آنها را تأمین کند استقبال می نمایند.

... سکنه نواحی شمال از ظلم و جور عمال روسیه تزاری بستوه آمده بودند و در مناطق جنوبی تحریکات دامنه داری علیه مأمورین انگلیسی ادامه دارد. در نواحی مرکزی هم

مردم از هرج و مرج و آشوب و تشنج قشقائی ها و لاقیدی و بی اعتنائی مصادر امور اظهار نارضایتی می کنند

ص ۲۴۵ : ... بیست و نهم دسامبر اطلاع حاصل شد که قشقاکی ها در راه بوشهر "مستر اسمارت" را که به جای ناکس ، کنسول انگلیس عازم شیراز بوده است به شدت زخمی کرده و چند نفر از همراهان او را به قتل رسانیده اند.

ص ۲۴۷ : (مسافرت (۱۹۱۲) از اصفهان به اهواز به عنوان معاون سرپرسی کاکس رفتن به کنفرانس مسقط.

ص ۲۶۲ : ... روز ششم آوریل بعد از ۵ سال خدمت در ایران با یک دنیا حسرت و اندوه از بوشهر عازم حرکت شدم (به هندوستان)

ص ۳۲۵ : ... مشروطه هم به عقیده آنها (اهالی و خوانین لرستان) دستگاهی است که در مقابل دولت و قانون اسلام به وجود آمده است و مکرر من از بزرگان قبایل این حدود شنیده ام که می گویند مشروطه رو به ضعف نهاده و دولت مجدداً قدرت را در دست گرفته و بر اوضاع مسلط شده است.

ص ۳۲۵: ... از همه مضحکتر اینکه گاهی از من سوال می‌کنند آیا حقیقت دارد که وکلای مجلس را عده‌ای بابی و بیدین تشکیل داده که از آیین اسلام انحراف جسته و مرتد گردیده‌اند؟

ص ۳۲۵: ... روزی یکی از ریش سفیدان لرستان می‌گفت هرکس به این انگلیس‌ها کمک کند برخلاف دیانت اسلام قدم برداشته است زیرا، کلاه لبه دار اینها مانع سجده کردن و عبادت است.

ص ۳۲۸: ... اعضای هیئت اعزامی نقشه‌برداری (برای راه‌آهن) وارد دزفول شده و منتظر ورود ما بودند.

ص ۳۲۹: (قبایل مختلف لرستان وطن پرست بوده ولی از احوال و مبادی تعلیمات اسلام فوق العاده بی‌خبرند، و مانند سایر مردم ایران آنقدر به آیین اسلام علاقمند نیستند و هر وقت منافع مادی آنها اقتضاء کند، دین و آیین را پشت پا می‌زنند و هزاران سوگند دروغ می‌خورند)

ص ۳۳۰: ... در ظرف شش سال گذشته که من با اداره حسابداری هندوستان سر و کار داشتم سر ممیزی که اسناد ارسالی اینجانب را رسیدگی می‌کرده، هیچگاه هیچ یک از سندهای مرا واخواست ننمود.

ص ۳۳۵ : ... نصب العین و هدف و آمال من در دوران خدمت این بوده است که هر کاری را باحسن وجه انجام داده و رضایت مقامات مافوق را در راه خدمت به خلق و میهن جلب نمایم (حقوق من پس از ۶ سال کار سخت در حال حاضر سالی هشتصد پوند شده است).

ص ۳۳۶ : (همکاری با کمیسیون سرحدی برای تعیین مرزهای دو کشور ایران و عثمانی)

ص ۲۴۵ : (این کمیسیون با حضور نمایندگان انگلیس و روس و ایران و عثمانی تشکیل شده و روس و انگلیس برای مسئولیت رفع اختلاف و دادن نظر نهایی تعیین شده بودند و نویسنده هم در این کمیسیون مسئول تدارکات بود و ماهیانه پنج هزار پوند هزینه کمیسیون بود که ۱/۴ آن تعهد هیأت انگلیس و بقیه هریک ۱/۴ هزینه را قبول کرده بودند و بار و بنه با ۳۰۰ اسب حمل و نقل میشد

ص ۳۵۸ : ... نقاط سرحدی ناحیه‌ای که متجاوز از هفتاد سال مورد اختلاف بود به حکمت نمایندگان انگلیس و روسیه تعیین و مشخص گردید و مبنای نظریه آنها همان گزارش تنظیمی سه ماه پیش من بود.

ص ۳۷۳ : ... در این اواخر شنیده شد طرحی به تصویب دولت انگلستان رسیده که به موجب آن سرمایه شرکت نفت ایران و انگلیس افزایش یافته و سهام شرکت منحصرأً به اتباع برتانیای فروخته شود .

ص ۳۷۴ : (به موجب این طرح جدید، اولیای شرکت ملزم خواهند بود تا در صورت بروز هرگونه اشکال و پیش آمد غیرمنتظره‌ای که عملیات بهره‌برداری را متوقف می‌سازد، بیدرنگ به دولت انگلیس مراجعه نماید.

ص ۳۸۴ : ... جای مسرت است که عملیات کمیسیون سرحدی با موفقیت کامل انجام پذیرفت و بیست و پنج سال بعد هم ملاک و مأخذ مأمورین صلاحیت‌دار قرار گرفت

ص ۳۸۵ : (داستان فکر دستگیری نویسنده توسط ترک‌هایی در کمیسیون سرحدی (زیرا عثمانی‌ها یا انگلیس وارد جنگ شده بودند) و فهمیدن نویسنده و فرار شبانه او به طرف شهر ماکو .

ص ۳۸۷ : اینجانب (که از راه روسیه قرار بود به انگلستان بروم و در خاک روسیه حرکت می‌کردم) از مشاهده اوضاع و احوال روسیه به خوبی استنباط کردم که ماشین جنگی این کشور مرتب نیست و دیر یا زود پایه‌های حکومت تزار در نتیجه حوادث گوناگون جنگ واژگون خواهد شد.

